

**ÜMUMİ FİLOLOGİYA ELMLƏRİNİN MÜASİR TƏLƏBLƏRİ
III BEYNƏLXALQ ELMI KONFRANS**

Qədim Diyar
Beynəlxalq Elmi Jurnalın
XÜSUSİ BURAXILIŞI

**MODERN REQUIREMENTS OF GENERAL PHILOLOGICAL SCIENCES
III INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

SPECIAL ISSUE OF THE
Ancient Land
International Scientific Journal

**Bakı, Azərbaycan
04 sentyabr 2026**

**ÜMUMİ FİLOLOGİYA ELMLƏRİNİN MÜASİR TƏLƏBLƏRİ
III BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

Qədim Diyar

Beynəlxalq Elmi Jurnalın

XÜSUSİ BURAXILIŞI

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/III/BK/ÜFEMT/QD/2026>

**MODERN REQUIREMENTS OF GENERAL PHILOLOGICAL SCIENCES
III INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

SPECIAL ISSUE OF THE

Ancient Land

International Scientific Journal

04 sentyabr 2026

Beynəlxalq indekslər / International Indexing

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© philology.isc@gmail.com

© info@aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Assoc. Prof. Dr. Yeganə QƏHRƏMANOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavirləri

Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Adel SEDDİK, Kral Salman Beynəlxalq Universiteti / Misir

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Üzvlər

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edebalı Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Biznes Universiteti / Litva
Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Rəfət RÜSTƏMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Səhər ORUCOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Dövlət Özbək Dili və
Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVƏ, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti
Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti /
Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elçin İSMAYILOV, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
/ Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevdə AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afaq ZEYNALOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti /
Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Assoc. Prof. Dr. Yeganə GAHRAMANOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Deputy chairmen

Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Adel SEDDIK, King Salman International University / Egypt

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Aydan KHANDAN, Baku State University / Azerbaijan

Members

Prof. Dr. Maharram MAMMEDLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Sheikh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Rufat RUSTEMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Sahar ORUCOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature / Uzbekistan
Prof. Dr. Elchin IBRAHIMOV, Karabakh University / Azerbaijan
Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Center for Romanian Language and Culture / Romania
Assoc. Prof. Dr. Ulviyya HÜSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elchin ISMAYILOV, Azerbaijan National Academy of Sciences / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevda AXUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afag ZEYNALOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Azərbaycan coğrafi əfsanələrinin janr təkamülü və folklor sistemi

Züleyxa Zeynalova

Açar sözlər: *əfsanə, folklor, janr təkamülü, milli kimlik, toponimika*

Keywords: *folklore, genre evolution, legend, national identity, toponymy*

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının zəngin qatlarından biri olan coğrafi əfsanələr sadəcə mifoloji təsəvvürlərin məhsulu deyil, həm də xalqın tarixi yaddaşının və kimlik şüurunun canlı ifadəsidir. Hər bir dağ, çay, göl və kənd adı yalnız coğrafi işarə funksiyası daşıyır, həm də nəsillərin xatirələrində formalaşan dərin mənalarla yüklənir. Bu baxımdan əfsanələr tarixi hadisələrin, kollektiv təcrübələrin və mənəvi dəyərlərin poetik dillə qorunub saxlandığı yaddaş kodlarıdır. Əfsanələrdə mif və tarix arasında sərhəd çox vaxt silinir: real hadisələr bədii təxəyyülün işığında mifik çalarlara bürünür, mifoloji motivlər isə tarixi gerçəkliklə uzlaşdırılaraq yeni semantik qat yaradır. Beləliklə, xalq üçün əfsanə nəinki bir nağıl, həm də gerçəkliyin poetik yozumudur. Bu janr həm tarixi faktları yaddaşa saxlamaq, həm də onları mənalandıraraq nəsillərə ötürmək missiyasını yerinə yetirir. Məhz bu funksiyaya görə Azərbaycan coğrafi əfsanələrinin öyrənilməsi yalnız folklorşünaslıq çərçivəsində deyil, həm də kollektiv yaddaş və tarixi şüurun formalaşması baxımından mühüm aktuallıq daşıyır.

Onlar milli-mədəni kimliyin təməl daşı kimi xalqın keçmişini bu günə, bu gününü isə gələcəyə bağlayan mənəvi körpüdür. Azərbaycan folklor sistemində əfsanələr janr müxtəlifliyinə görə xüsusi yer tutur və onların içərisində coğrafi əfsanələr xüsusilə seçilir. Coğrafi əfsanələr xalqın məkana bağlı yaddaşının poetik forması olmaqla yanaşı, həm də tarixi faktların və mifoloji təsəvvürlərin birləşdiyi unikal janr nümunələridir. Abbasovun qeyd etdiyi kimi, bu əfsanələr təkcə məkanın adını izah etmir, həm də həmin məkanın xalq şüurundakı sakrallaşdırılmış dəyərini qoruyub saxlayır (Abbasov, 2002, s. 248).

Əsas mahiyyət ondan ibarətdir ki, hər bir dağ, çay, göl və ya kənd adı əfsanənin dili ilə xalqın tarixi-mədəni kimliyinə bağlanır və kollektiv yaddaşda sabitləşir. Azərbaycan əfsanələrinin toplanması və tədqiqinə XIX əsrin sonlarından etibarən sistemli şəkildə başlanılmışdır. İlk folklorçular əfsanələri yalnız şifahi mətn kimi qeydə alsalar da, sonrakı mərhələlərdə onların janr xüsusiyyətləri, mifoloji qaynaqları və tarixi faktlarla əlaqələri ayrıca tədqiqat mövzusunə çevrildi. Zamanov göstərir ki, əfsanələrin janr xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi folklorşünaslıqda metodoloji dönüş yaratdı, çünki əfsanələr nağıllardan və rəvayətlərdən fərqli olaraq daha güclü tarixi-mifoloji məzmun daşıyır. Sovet dövründə toplanmış materiallar, xüsusilə Məmmədli və Qasimovun işləri, coğrafi əfsanələrin sistemləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır (Məmmədli, 2008, s. 180; Qasimov, 2012, s. 260).

Coğrafi əfsanələrin əsas janr xüsusiyyətləri onların məzmun və forma baxımından fərqli qatlarda izah olunmasını mümkün edir. Birincisi, əfsanələrdə məkanın adı təsadüfi deyil, müəyyən mifoloji motiv və ya tarixi hadisə ilə bağlanır. Hüseyinli yazır ki, bu xüsusiyyət əfsanələrin janr semantikasının əsasını təşkil edir: məkan adları mifoloji təxəyyül və tarixi yaddaş vasitəsilə

mənalandırılır (Hüseynli, 2018, s. 220). İkincisi, əfsanələrdə zaman anlayışı qeyri-xronoloji xarakter daşıyır, hadisələr çox zaman “ilkin dövr” və ya “müqəddəs başlanğıc” kontekstində təqdim olunur. Eliade-nin nəzəriyyəsinə görə, bu, əfsanələrin mifoloji funksiyası ilə bağlıdır: tarixi hadisə real fakt olmaqdan çıxır və mifik modelin bir hissəsinə çevrilir (Eliade, 1963, s. 232). Üçüncüsü, coğrafi əfsanələrdə məkan yalnız fiziki obyekt deyil, həm də simvolik və sakral kod kimi işləyir. Toporov bu fenomeni “mif-məkan əlaqəsi” adlandırır və qeyd edir ki, coğrafi obyektin adı əslində xalqın mədəni kimliyinin açar nişanına çevrilir (Toporov, 1995, s. 330).

Beləliklə, Azərbaycan coğrafi əfsanələri janr xüsusiyyətlərinə görə həm mifoloji, həm tarixi, həm də poetik qatların vəhdətini təşkil edir. Onlar yalnız folklor nümunəsi kimi deyil, həm də kollektiv yaddaşın, milli kimliyin və mədəni özünüdərkən əsas təzahürlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan coğrafi əfsanələrinin ən qədim təbəqəsi arxaik mifoloji təsəvvürlər üzərində qurulmuşdur. Bu əfsanələrdə dünyanın yaranması, təbiət hadisələrinin mənşəyi və kosmik harmoniyanın qurulması haqqında təsəvvürlər ön plana çıxır. Dağların “Tanrının qəzəbi nəticəsində qalxması” və ya göllərin “ilahi göz yaşından yaranması” kimi süjetlər kosmoqonik miflərin davamı kimi qəbul olunur. Eliade bu cür təsəvvürləri “mifik başlanğıca qayıdış” adlandıraraq göstərir ki, insan təbiət hadisələrini müqəddəs modellə əlaqələndirməklə öz varlığını kosmosla uzlaşdırmağa çalışmışdır.

Azərbaycan materialında xüsusilə su, dağ və ağac kultu ilə bağlı əfsanələr diqqəti çəkir. Qasimov qeyd edir ki, su ilə bağlı toponimik əfsanələr bolluq və təmizlənmə ideyasını, dağ kultu isə güc və müqavimət simvolikasını qoruyub saxlayır (Qasimov, 2012, s. 146). Hüseynli də vurğulayır ki, bu təbii obyektlərin adları sadəcə coğrafi göstərici yox, həm də xalqın qədim dini-

mifoloji dünyagörüşünün kodlaşdırılmış formasıdır (Hüseynli, 2018, s. 94). Beləliklə, arxaik qat əfsanələrin janr təkamülündə ilkin mərhələ kimi çıxış edir və onların strukturunda təbiət kultunun izlərini qoruyub saxlayır. Coğrafi əfsanələrin ikinci mühüm inkişaf mərhələsi tarixi hadisələrlə bağlı qatdır. Bu mərhələdə əfsanələrdə mifoloji elementlər qalmaqla yanaşı, artıq konkret tarixi faktların poetik yaddaşı da əksini tapır. Mühəribələrlə bağlı əfsanələr qalaların və dağ keçidlərinin adı ilə bağlı izahlar vasitəsilə xalqın qəhrəmanlıq təcrübəsini qoruyur. Abbasov yazır ki, bu cür mətnlərdə hadisə yalnız hərbi fakt kimi deyil, həm də mənəvi gücün və müqavimət iradəsinin simvolu kimi təqdim edilir. Köçlərlə bağlı əfsanələr isə xalqın taleyində mühüm rol oynamış miqrasiyaların poetik izini saxlayır. Məmmədli göstərir ki, bu süjetlərdə köç hadisəsi “qədər” və “ilahi sınaq” kimi yozularaq tarixi faktın kollektiv yaddaşda daha dərin emosional iz buraxmasına xidmət edir (Məmmədli, 2008, s. 58).

Bu xüsusiyyət həm də əfsanələrin milli kimlik və torpaq bağlılığını möhkəmləndirən funksiyasını üzə çıxarır. Dövlət quruculuğu ilə bağlı əfsanələr isə xüsusi diqqət tələb edir. Burada şəhər və qalaların salınması, hökmdarların fəaliyyəti ilə bağlı rəvayətlər xalqın siyasi-mədəni yaddaşını formalaşdırır. Zamanov vurğulayır ki, bu əfsanələrdə hökmdar obrazı çox zaman “ədalət və bərəkət simvolu” kimi təqdim olunur, bu da xalqın dövlətçilik idealının folklor dilində əksidir (Zamanov, 1976, s. 96). Azərbaycan coğrafi əfsanələrinin janr təkamülündə mühüm mərhələlərdən biri dini-mənəvi qata əsaslanan əfsanələrdir. Bu tip mətnlərdə məkan artıq yalnız təbii və ya tarixi hadisələrlə bağlı xatırlanmır, həm də müqəddəs şəxslərin adı, dini inanclar və möcüzəvi hadisələrlə əlaqələndirilir. Belə əfsanələrdə pir, ziyarətqah, bulaq, müqəddəs ağac və ya dağ kimi obyektlər ilahi gücün təzahürü hesab olunur və xalqın dini-mənəvi həyatında xüsusi rol oynayır. Eliade bu fenomeni “sakral

məkanın hierofaniyası” adlandırır və göstərir ki, belə məkanlar insanların dünyanı mənalandırma üsulunun əsas elementlərindən biridir. Azərbaycan folklorunda geniş yayılmış “ocaq” və “pir” əfsanələri buna bariz nümunədir. Hüseynli yazır ki, ziyarətgahlarla bağlı əfsanələrdə əsas məqsəd məkanın yalnız coğrafi göstərici olmadığını, həm də mənəvi-etik dəyər daşdığını nümayiş etdirməkdir. Bu əfsanələr gənc nəsillərə dini-mənəvi dəyərləri aşılamaqla yanaşı, həm də milli kimliyin qorunmasına xidmət edir. Beləliklə, dini-mənəvi qat coğrafi əfsanələrin kollektiv yaddaşda yaşamasını təmin edən ən güclü elementlərdən biridir. Müasir dövrdə coğrafi əfsanələr tamamilə dəyişməsə də, onların funksiyası və təqdimat forması müəyyən transformasiyaya uğramışdır. Ənənəvi şifahi mühitdə formalaşan əfsanələr indi həm yazılı mətnlərdə, həm də rəqəmsal mediada yaşayır. Bu dəyişiklik janrın yeni sosial-mədəni şəraitə uyğunlaşmasını göstərir. Nora-nın “yaddaş məkanları” konsepsiyası baxımından, müasir dövrdə əfsanələr artıq yalnız folklor mühitində deyil, həm də turizm, təhsil və kütləvi informasiya vasitələrində milli-mədəni identikliyi qoruyan simvolik kod kimi çıxış edir (Tokarev, 1982, s. 64).

Məsələn, Qız qalası ilə bağlı əfsanələr əvvəllər yalnız şifahi ənənədə yaşadılarkən, indi həm dərsliklərdə, həm də mədəniyyət layihələrində milli simvol kimi təqdim olunur. Bu hal əfsanələrin yeni janr müstəvisinə keçidini nümayiş etdirir: onlar həm milli brend, həm də mədəni diplomatiyanın vasitəsinə çevrilmişdir. Qasimovun fikrincə, əfsanələrin bu transformasiyası onların canlılığını itirmədiyini, əksinə, dəyişən mühitə uyğunlaşaraq daha geniş auditoriyaya çatmaq imkanını artırdığını göstərir (Qasimov, 2012, s. 201). Beləliklə, coğrafi əfsanələrin dini-mənəvi qatı onların tarixi yaddaşla yanaşı, mənəvi kimliyi də qoruduğunu sübut edir, müasir dövrdəki janr transformasiyası isə bu irsin yeni sosial-mədəni kontekstdə davamlılığını təmin edir. Coğrafi əfsanələr yaddaşı

“məkanlaşdırən” folklor mexanizmidir: adla yer və hadisə arasında qurulan səbəb əlaqəsi tarixi təcrübəni kognitiv xəritəyə çevirir, toplumu eyni simvolik koordinatlar ətrafında birləşdirir (Qasımov, 2012, s. 146). Hər bir toponimik əfsanə bir növ yaddaş düyünü kimi işləyir—orada tarixi faktın kölgəsi, mifik modelin nüvəsi və poetik izahın emosional enerjisi cəmlənir; bu sintez bir tərəfdən “kim idik?” sualına cavab verir, digər tərəfdən “haradanıq?” sualını sakral məkanla bağlayır. Hacıyev göstərir ki, toponimlərin semantik təbəqələri məhz əfsanə vasitəsilə ictimai dolaşıma daxil olur və ad gündəlik nitqdə təkrarlana-təkrarlana kollektiv identikliyi möhkəmləndirir (Hacıyev, 2015, s. 87). Bu baxımdan əfsanə sadəcə mətn deyil, praktik yaddaşdır: ziyarət marşrutları, yerli bayramlar, “ocaq” və “pir” davranış normaları həmin mətni sosial ritualla birləşdirir və yaddaşın uzunömürlülüyünü təmin edir (Hüseynli, 2018, s. 117; Zamanov, 1976, s. 102). Milli kimlik perspektivindən əfsanələr tarixi şüura iki istiqamətdə təsir göstərir. Tokarevin və Toporovun mif–ritual–məkan əlaqəsi barədə fikirləri Azərbaycan materialında təsdiqini tapır: sakral məkan yaddaşın mərkəzinə çevrilir, toponim isə milli mədəni kodun “oxuna bilən” vahidinə dönür (Tokarev, 1976, s. 299; Toporov, 1995, s. 213). Nəticə olaraq, coğrafi əfsanələr folklor sisteminin mifik, tarixi və poetik alt-sistemlərini birləşdirən körpüdür.

Azərbaycan coğrafi əfsanələri folklor sistemində yalnız estetik janr olaraq deyil, həm də xalqın tarixi yaddaşının və milli kimliyinin qorunmasının ən canlı mexanizmi kimi çıxış edir. Onların janr xüsusiyyətləri göstərir ki, əfsanələr mifoloji qatın arxaik kodlarını, tarixi hadisələrin poetik izlərini və dini-mənəvi dünyagörüşün semantik çalarlarını özündə birləşdirir. Bu baxımdan əfsanələr həm mifin, həm tarix faktının, həm də bədii təxəyyülün sintez nöqtəsidir.

Əfsanələrin nağıl, dastan və rəvayətlərlə oxşar və fərqli cəhətləri onların folklor sistemindəki unikal yerini müəyyənləşdirir və məkan üzərində qurulan poetik izah vasitəsilə kollektiv yaddaşın möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Beləliklə, Azərbaycan coğrafi əfsanələri həm folklorşünaslıq üçün zəngin janr mənbəyi, həm də milli-mədəni irsin davamlılığını təmin edən canlı yaddaş kodudur.

Ədəbiyyat

- Abbasov, H. (2002). *Azərbaycan xalq ədəbiyyatında əfsanə janrı*. Elm.
- Abdullayev, C. (2010). *Azərbaycan mifoloji düşüncəsinin qaynaqları*. Şərq-Qərb.
- Akhmedov, E. (1998). *Toponimicheskiye predaniya i istoricheskaya pamyat'*. Nauka.
- Eliade, M. (1963). *Myth and reality*. Harper & Row.
- Hacıyev, T. (2015). *Azərbaycan folklorunda toponimlərin semantikasi*. Nurlan.
- Hüseynli, M. (2018). *Azərbaycan coğrafi əfsanələrinin poetik xüsusiyyətləri*. Elm və Təhsil.
- Məmmədli, A. (2008). *Azərbaycan əfsanələri və toponimlərin mifoloji əsasları*. GDU nəşriyyatı.
- Propp, V. (2000). *Istoricheskije korni volshebnoj skazki*. Labirint.
- Qasimov, Y. (2012). *Azərbaycan folklorunda coğrafi məkanın mifoloji inikası*. Elm.
- Tokarev, S. A. (1982). *Mify narodov mira*. Sovetskaya Entsiklopediya.
- Toporov, V. N. (1995). *Mif. Ritual. Simvol. Obraz*. Progress.
- Zamanov, F. (1976). *Azərbaycan xalq əfsanələrinin janr xüsusiyyətləri*. Maarif.

Azərbaycan dilçiliyinin rəqəmsal transformasiyası: süni intellektin rolu

Səbinə Muxtarova

Açar sözlər: *rəqəmsallaşma, təkmilləşdirmə, süni intellekt, dilin qorunması, dil resursları*

Keywords: *digitalization, improvement, artificial intelligence, language preservation, language resources*

Dil — sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqın milli kimliyini, genetik yaddaşını və təfəkkür tərzini formalaşdıran, onu gələcəyə daşıyan ən mühüm amildir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi: “Hər bir xalqın milli mənliliyinin əsas əlaməti onun ana dilidir.” Tarixi kökləri və çoxəsrlik inkişaf yolu ilə Azərbaycan dili, zəngin elmi və bədii irsi özündə yaşadan, formalaşmış struktura malik qədim dillərdəndir.

Müasir mərhələdə Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində qorunması, onun işləkliyinin təmin olunması istiqamətində mühüm hüquqi mexanizmlər reallaşdırılmaqdadır. Lakin sürətli qloballaşma prosesləri və rəqəmsal mühitin diktə etdiyi şərtlər fonunda dil daşıyıcılarının, xüsusilə gənc nəslin dil qaydalarına qarşı müəyyən dərəcədə laqeyd münasibəti ciddi narahatlıq doğurur. Məhz bu nöqtədə milli dilçiliyin rəqəmsal transformasiyası və prosesə süni intellekt (Sİ) texnologiyalarının integrasiyası aktual bir zərurət kimi ön plana çıxır.

Azərbaycan dili üçün ixtisaslaşmış süni intellekt əsaslı qrammatik modulların yaradılması, zəngin milli korpusların formalaşdırılması və rəqəmsal monitoring sistemlərinin işə salınması ana dilimizin normalarının daxili şəbəkədə qorunmasını effektiv şəkildə təmin edə bilər (Əliyev, 2020).

Rəqəmsal dünyada Azərbaycan dilinin yayılması

Azərbaycan dilinin müasir qlobal dil ekosistemində həssas status qazanmasını şərtləndirən bir sıra fundamental daxili və xarici amillər mövcuddur. Bu amillərin başında, heç şübhəsiz, informasiya əsrinin diktə etdiyi sürətli templərə rəğmən, milli dilimizin qlobal virtual məkana inteqrasiya prosesində müşahidə olunan müəyyən ləngimələr və texnoloji infrastruktur fərqlilikləri dayanır (Əliyev, 2019).

Ümumi tendensiyaya nəzər saldıqda, rəqəmsallaşan sivilizasiya müstəvisində Azərbaycan dilinin mövcud vəziyyəti həm pozitiv fəsadlar, həm də daxili risklər baxımından çoxvektorlu qiymətləndirilməni tələb edir. Bu transformativ proses dilin arealların fəvqündə inkişafına və qlobal miqyasda yayılmasına güclü təkan verir. Lakin özü ilə bərabər yeni rəqəmsal çağırışlar və struktur problemləri də gətirir. Müsbət dinamika baxımından, müasir İKT dövrünün ən mühüm nailiyyətlərindən biri hesab olunmalıdır. Belə ki, son illərdə milli rəqəmsal resursların keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Azərbaycan dilində formalaşdırılan onlayn kitabxanalar, elektron leksikoqrafik bazalar, mobil lüğət tətbiqləri, rəqəmsal tədris platformaları və avtomatik tərcümə alətləri dil istifadəçiləri üçün funksional mühit yaratmışdır (Hüseynov, 2018). Eyni zamanda, sosial media segmentində və internet şəbəkəsində dilin aktiv tətbiqi — xüsusilə "Facebook", "Instagram", "X" (Twitter) və "YouTube" kimi qlobal platformalarda Azərbaycan dilli rəqəmsal məzmunun artması dilin kütləvi populyarlaşmasına birbaşa xidmət edir. Hazırda

yürüdülmən dövlət siyasəti və mövcud qanunvericilik bazası çərçivəsində Azərbaycan dilinin rəqəmsal məkanda hüquqi-struktur mühafizəsi təmin olunur. Bu xüsusda, elektron hökumət ekosistemini, bu portal üzərindən reallaşdırılan irihəcmli milli layihələri, habelə ana dilinin qorunması və inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramlarının, fərman və sərəncamların rəqəmsal mühitə uğurlu proyeksiyasını xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

“Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 aprel 2013-cü il tarixli, 2837 nömrəli Sərəncamı milli dilçiliyin rəqəmsal arxitekturasını quran strateji yol xəritəsidir.

Qarşıya qoyulmuş fundamental hədəfləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. *Vahid rəqəmsal baza*: Azərbaycan dilinin dövlət dili statusuna adekvat olaraq, onun rəqəmsal mühitdə ümumi və əhatəli informasiya platformasının formalaşdırılması;
2. *Leksikoqrafik modernizasiya*: Dilin struktur bütövlüyünü əks etdirən yeni, təkmilləşdirilmiş orfoqrafik, izahlı, frazeoloji, terminoloji, ensiklopedik, habelə tərcümə və tezlik elektron lüğətlərinin hazırlanması;
3. *Tədrisin rəqəmsallaşdırılması*: İnternet məkanında Azərbaycan dilli resursların zənginləşdirilməsi, elektron və interaktiv dərsliklərin tətbiqi istiqamətində praktiki fəaliyyətin gücləndirilməsi;
4. *Mədəni irsin rəqəmsal mühafizəsi*: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun fondunda qorunan unikal tarixi mənbələrə əlçatanlığı rasionallaşdırmaq məqsədilə “Əlyazmaların elektron kitabxanası”nın və müvafiq internet portalının qurulması;

5. *Standartlaşdırılmış terminologiya*: Beynəlxalq elmi-texniki meyarlara cavab verən unifikasiya olunmuş milli terminoloji informasiya sisteminin layihələndirilməsi;
6. *Akademik dürüstlük alətləri*: Elm və təhsil sahəsində müəllif hüquqlarının qorunması və intellektual mülkiyyətin monitorinqi məqsədilə Azərbaycan dilli antiplagiat sisteminin yaradılması;
7. *Tətbiqi linqvistik texnologiyalar*: Ana dilinin qlobal şəbəkədə funksionallığını artırmaq üçün internet texnologiyalarının, maşın tərcüməsi alətlərinin və digər müasir tətbiqi linqvistik modulların inkişaf etdirilməsi (Əhmədov, 2017).

Hazırda Azərbaycanda rəqəmsal texnologiyaların və süni intellekt sistemlərinin integrasiya prosesi yeni mərhələyə qədəm qoyub. Bu çərçivədə, Azərbaycan dili üçün nitqin tanınması (speech-to-text), mətnin avtomatik sintezi və tərcüməsi, eləcə də digər mürəkkəb dil texnologiyaları və neyron şəbəkə modelləri dinamik şəkildə təkmilləşdirilməkdədir (Əhmədov, 2017; İsmayılova, 2017).

Nəticə olaraq onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilinin rəqəmsal dünyada mövqeyini gücləndirmək üçün aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

1. Dil texnologiyalarının inkişafı – süni intellekt, avtomatik tərcümə və nitqin tanınması sahəsində daha çox resurs ayrılmalıdır.
2. Keyfiyyətli məzmun istehsalı – Azərbaycan dilində yüksək keyfiyyətli elmi, ədəbi və texniki məzmunun artırılması üçün təşviqedicilərdən tədbirlər görülməlidir.
3. Dilin qorunması və inkişafı ilə bağlı dövlət və müxtəlif qurumlar tərəfindən dilin düzgün istifadəsini təşviq edən proqramlar mütəmadi hal almalı, 5 illik, 10 illik dövlət

proqramları çərçivəsində dil siyasəti strategiyası davamlı xarakter daşımalıdır (İsmayılov, 2020).

4. Tədris və maarifləndirmə sahəsində gənc nəsil arasında Azərbaycan dilinin düzgün istifadəsini təşviq edən rəqəmsal tədris vasitələri inkişaf etdirilməlidir.

5. Azərbaycan dili rəqəmsal dünyada mövqeyini gücləndirmək üçün davamlı olaraq inkişaf etdirilməli və müasir texnologiyalara uyğunlaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

Əhmədov, A. (2017). *Dil texnologiyaları və Azərbaycan dilinin rəqəmsal inkişafı*. Maarif nəşriyyatı.

Əliyev, E. (2019). *Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə istifadəsi: Mövcud vəziyyət və perspektivlər*. Elmi nəşr.

Əliyev, N. (2020). *Azərbaycan dilində avtomatik mətn emalı və süni intellekt*. İKT nəşriyyatı.

Hüseynov, R. (2018). *Rəqəmsal mühitdə Azərbaycan dilinin tədrisi və tətbiqi*. Elm və Təhsil.

İsmayılov, F. (2020). *Rəqəmsal platformalarda dilin qorunması və təbliği*. Baku University Press.

İsmayılova, S. (2017). *Azərbaycan dilində nitq tanıma sistemlərinin inkişafı*. Elmi və texniki nəşr.

Qarabağ folklorunda milli kimlik və kollektiv yaddaş: müharibədən zəfərə uzanan mədəni narrativlər

Sinavər Qasımova

Açar sözlər: *Qarabağ folkloru, kollektiv yaddaş, milli kimlik, Zəfər narrativi, müharibə folkloru, qayıdış motivi*

Keywords: *Karabakh folklore, collective memory, national identity, Victory narrative, war folklore, return motif*

Qarabağ folkloru Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında yalnız keçmişi qoruyan şifahi mətnlər toplusu deyil, müharibə, yurd itkisi, müqavimət, şəhidlik və Zəfər təcrübəsini mənalandıran mədəni yaddaş sistemidir. Bu sistem fərdi ağrını ümummilli yaddaşa çevirir, tarixi travmanı milli kimlik daxilində yenidən qurur. Qarabağ mövzusunun folklor müstəvisində araşdırılması xalq yaddaşının siyasi hadisədən daha dərin və davamlı mədəni mexanizm olduğunu göstərir.

Qarabağ folklorunda ağıt, bayatı, rəvayət, dastan motivləri və şifahi xatirələr eyni yaddaş xəttinin müxtəlif ifadə formaları kimi çıxış edir. Bu nümunələr torpağı sadəcə coğrafi məkan kimi deyil, ocaq, soy, məzar, qayıdış və mənəvi borc anlayışları ilə bağlı müqəddəs yaddaş sahəsi kimi təqdim edir. Müharibədən Zəfərə doğru dəyişən bu xətt Qarabağın Azərbaycan milli özünüdərkində sabit yox, daim yenilənən simvol olduğunu təsdiqləyir.

Qarabağ folklorunda kollektiv yaddaş keçmiş hadisələrin mexaniki saxlanması ilə məhdudlaşmış; hər yeni tarixi mərhələdə ağrını, itkinin mənasını və qayıdış ümidini yenidən formalaşdırır. Bu baxımdan folklor həm yaddaş məkanı, həm də milli kimliyin bədii-psixoloji modelidir. Kollektiv yaddaş nəzəriyyəsində fərdi xatirənin sosial çərçivələr daxilində formalaşması əsas prinsip kimi izah edilir; Qarabağ folkloru bu prinsipin Azərbaycan tarixi-mədəni gerçəkliyində canlı ifadəsidir.

Qarabağ folkloru milli yaddaşın mədəni daşıyıcısı kimi:

Qarabağ folkloru Azərbaycan xalqının yaddaş strukturunda yalnız estetik və bədii funksiya daşıyır; sosial təcrübəni qoruyan, nəsillər arasında ötürən və milli mənsəbiyyət hissinə möhkəmləndirən mədəni mexanizm kimi çıxış edir. Bu folklor qatında torpaq, dağ, kənd, ocaq, məzar, ailə və nəsil yaddaşı vahid mədəni sistem yaradır. Həmin sistemin mərkəzində Qarabağ obrazı dayanır.

Milli yaddaşın əsas daşıyıcıları xalqın danışığı və söyləmə ənənəsində yaşayan janrlardır. Ağıtlar itkinin ağrısını, bayatılar yurd həsrətini, rəvayətlər tarixi təcrübənin mədəni izahını, dastan motivləri isə qəhrəmanlıq və müqavimət xəttini qoruyur. Burada söz yalnız ifadə vasitəsi deyil, yaddaş yüküdür.

Qarabağla bağlı folklor mətnlərində yurd anlayışı sadə yaşayış məkanı kimi təqdim olunmur; ata-baba ocağı, ailə şəcərəsi, doğma məzar, müqəddəs yer və mədəni borc anlayışları ilə birlikdə işlənir. Bu müstəvidə Qarabağ itirilən məkan deyil, qorunan yaddaşdır. Qarabağ folkloruna dair materiallar da göstərir ki, yurd, həsrət və qayıdış motivləri bir-birini tamamlayır və folklorun tarixi yaddaş daşıyıcısı kimi funksiyasını təsdiqləyir (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, 2012).

Müharibə dövrü narrativlərində itki, kədər və müqavimət:

Müharibə dövrünün folklor narrativləri Azərbaycan xalqının Qarabağla bağlı yaşadığı tarixi travmanı yalnız ağrı, faciə və məhrumiyyət səviyyəsində saxlamır; əksinə, həmin travmanı danışılan, ötürülən, mənalandırılan və kollektiv kimlik daxilində yenidən qurulan yaddaş formasına çevirərək, itki ilə müqavimət arasında dərin mənəvi bağlılıq yaradır. Bu bağlılıq folklorun daxili gücünü göstərir. Kədər passiv deyil. Ağıt və bayatıların poetik quruluşunda görünən ağrı — şəhidlik, yurd həsrəti, ailə itkisi və məcburi köçkünlük təcrübəsi ilə birləşərək — xalqın sarsılmadan yaşamaq iradəsini ifadə edən yaddaş modelinə çevrilmişdir.

Müharibə folklorunda kədər motivi təkcə emosional reaksiya deyil, tarixi ədalətsizliyin xalq şüurunda saxlanılması üsuludur; burada ağlamaq unutmaq mənasına gəlmir, əksinə, itkinin səbəbini, ünvanını və mənəvi nəticəsini qorumaq deməkdir. Hər ağıt öz daxilində şəhidlik funksiyası daşıyır. Söz sübuta çevrilir. Bu cür folklor nümunələrində şəxsi faciə ümummillə təcrübəyə bağlanır — ananın ağrısı xalqın ağrısına, kəndin boşalması yurd yaddaşına, şəhid adı isə milli müqavimət simvoluna çevrilir.

Müharibə dövrü narrativlərinin ən mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar xalqın tarixi travmasını sükut içində dondurmur; danışdırır, yaddaşa salır, mənalandırır və gələcək nəsillər üçün mənəvi xəbərdarlığa çevirir. Bu baxımdan Qarabağ folkloru həm ağrının dili, həm də müqavimətin yaddaşıdır. Ziddiyyət qaçılmaz faktdır. Mədəni yaddaş nəzəriyyəsində keçmişin simvollar, mətnlər və kollektiv təcrübə vasitəsilə davamlı şəkildə ötürülməsi əsas mexanizm kimi izah edilir; Qarabağ müharibəsi folkloru həmin mexanizmin Azərbaycan milli yaddaşında necə işlədiyini aydın şəkildə meydana çıxarır (Assmann, 2011).

Zəfər sonrası folklor narrativlərində qayıdış və milli qürur:

Zəfər sonrası mərhələnin xronoloji təhlili göstərir ki, Qarabağ folklorunda əvvəlki dövrün ağrı, həsrət və itki semantikasi tamamilə yox olmur; həmin semantika yeni tarixi şəraitdə qayıdış, dirçəliş, şəhidlik, qəhrəmanlıq və milli qürur anlayışları ilə birləşərək, xalq yaddaşının daha fəal və özünəinamlı formasını meydana çıxarır. Bu dəyişmə folklorun daxili hərəkətini açır. Yaddaş yenilənir. Zəfərdən sonra yaranan söyləmlər — xüsusən qayıdış, azad edilmiş yurd, müqəddəs torpaq və şəhid adı ətrafında formalaşan motivlər — Qarabağ obrazını itirilmiş məkan statusundan çıxarıb bərpa edilmiş milli varlıq rəmzinə çevirir.

Qayıdış motivi Qarabağ folklorunda yalnız fiziki məkana dönüş kimi anlaşılmır; o, ailə yaddaşının, nəsil bağlılığının, ata-baba ocağının və tarixi ədalət duyğusunun yenidən tamamlanması mənasını daşıyır. Bu məqamda torpaqla insan arasındakı bağ daha da dərinləşir. Torpaq danışır. Zəfər sonrası folklor narrativləri xalqın keçmiş ağrını unutmadığını, əksinə, onu yeni mənəvi məzmunla tamamladığını göstərir; həmin tamamlanma Qarabağ yaddaşının artıq yalnız kədər üzərində deyil, qürur və bərpa enerjisi üzərində qurulduğunu təsdiqləyir (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, 2014).

Qarabağ folklorunda milli kimlik modeli: Qarabağ folklorunda milli kimlik modeli torpaq, yurd, dil, şəhidlik, ailə yaddaşı, qəhrəmanlıq və dövlətçilik duyğusunun kəsişməsində formalaşır; bu model xalqın özünü yalnız keçmiş hadisələrin iştirakçısı kimi deyil, tarixi yaddaşı daşıyan, onu qoruyan və gələcək nəsillərə ötürən mənəvi subyekt kimi dərk etməsinə şərait yaradır. Burada kimlik etnik adla məhdudlaşmır. Kimlik yaddaşdır. Qarabağ folklorunun əsas elmi dəyəri — onun siyasi tarixi bədii-mədəni yaddaş səviyyəsinə qaldırması — milli

özünüdərək prosesinin tək cə rəsmi tarixlə deyil, xalqın danışdığı, saxladığı və yenidən yaratdığı sözlə də formalaşdığını göstərir.

Bu folklor sistemində Qarabağ adi coğrafi məkan deyil; o, yaddaşın toplandığı, ağrının mənəvləndiyi, qəhrəmanlığın simvollaşdığı və qayıdış ideyasının mənəvi dayağa çevrildiyi mədəni mərkəz kimi çıxış edir. Hər rəvayət, hər ağıt, hər bayatı bu mərkəzin ayrı bir izini saxlayır. Məkan simvola çevrilir. Yaddaş məkanları haqqında nəzəri yanaşmalar da göstərir ki, xalqın öz keçmişini müəyyən yerlər, adlar və simvollar vasitəsilə qoruması milli kimliyin davamlılığını təmin edən əsas mexanizmlərdən biridir (Nora, 1989, s. 7–24).

Qarabağ folkloru Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında keçmişin səssiz qalığı deyil, müharibənin ağrısını, Zəfərin qürurunu və qayıdışın mənəvi gücünü eyni yaddaş xəttində birləşdirən canlı mədəni sistemdir; bu sistem xalqın travmasını unutmağa deyil, onu kimlik yaradan təcrübəyə çevirməyə xidmət edir. Qarabağ burada həm xatirədir, həm anddır, həm də gələcəyə ötürülən milli özünüdərək kodu. Son söz budur: xalq yaddaşı danışdıqca, Qarabağ yalnız tarixdə deyil, milli varlığın özündə yaşamaqdadır.

Ədəbiyyat

Abbaslı, S. (2020). *Qarabağ folkloru: Janr poetikası və mərasim ənənələri*. Elm və Təhsil.

Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.

Dundes, A. (2007). *The meaning of folklore: The analytical essays of Alan Dundes*. Utah State University Press.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, (26), 7–24.

Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. I kitab. (2012). Elm və Təhsil.

Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. II kitab. (2013). Elm və Təhsil.

Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. III kitab. (2014). Elm və Təhsil.

Semantic Roles and the Predicate Argument Model in the English Language

Tamella Alizade^{1*} , Vefa Mukhtarova¹ ,
Solmaz Ismayilova¹

Keywords: *predicate, argument, valency, semantic role, dependency grammar*

Açar sözlər: *predikat, argument, valentlik, semantik rol, asılılıq grammatikası*

Alongside the syntactic structure of the sentence, its semantic organization has become one of the important areas of research in modern linguistics. The object of the study is simple sentences in English, while the subject of the research is the valency properties of predicates, their argument structure, and the semantic roles performed by the arguments in these sentences. Functional and cognitive approaches have increasingly focused on the semantic relations between predicates and their arguments, thereby enabling a more comprehensive explanation of the meaning structure of sentences. The aim of this article is to determine the role of the predicate in the formation of the semantic functions of arguments in English simple sentences and to identify the interaction between syntactic functions and semantic roles. The study employs descriptive, comparative, structural-semantic, and analytical methods.

¹Azerbaijan State Agrarian University

*Corresponding author. E-mail: alizadetamella@gmail.com

The examples are analyzed on the basis of the predicate–argument model, taking into account the grammatical and semantic characteristics of contemporary English, while predicate–argument relations are evaluated in accordance with the fundamental principles of valency theory. The theoretical framework of the study is based on valency theory, the predicate–argument model, and classical and contemporary linguistic approaches to semantic roles. The investigation of semantic roles within this theoretical framework is significant both for explaining the semantic structure of sentences and for teaching English as a foreign language.

The systematic study of semantic roles has developed extensively since the second half of the twentieth century within the frameworks of valency theory, dependency grammar, and the predicate–argument model. Within these approaches, the predicate is regarded not only as a central structural element of the sentence that requires a certain number of arguments, but also as a key component that determines the semantic functions of those arguments. In other words, the lexical-semantic properties of a predicate may determine which participants occur in a sentence and what relationships they express within an event or state. When the meaning or usage pattern of a predicate changes, the semantic distribution of its arguments may also change. Therefore, the identification of semantic roles enables a more precise description of predicate–argument relations.

Semantic roles refer to the functions performed by the arguments participating in an event or state expressed by a sentence. While syntactic functions, such as subject and object, indicate the grammatical position of arguments within a sentence, semantic roles determine their meaning-based relationship with the predicate. Although these two levels are closely interconnected, they cannot be equated. Identifying syntactic functions with

semantic roles may create difficulties in the analysis of the structural and semantic levels of a sentence. Although the grammatical subject and object represent particular syntactic positions, their semantic functions are not necessarily the same in every sentence. For example, the subject may represent the participant performing an action in one sentence, an experiencer undergoing an experience or perception in another, or a participant toward whom an action is directed or through whom it is carried out.

Therefore, an analysis based solely on syntactic structure does not fully reflect the semantic organization of a sentence. For this reason, the predicate–argument relations and semantic roles should be considered together in the semantic analysis of simple sentences in English. The valency properties of a predicate not only determine the number of arguments and their participation in the sentence structure, but also influence the formation of their semantic functions. This approach provides a clearer account of the interaction between syntactic structure and semantic meaning and enables a comprehensive explanation of the structural and semantic characteristics of simple sentences.

The analysis of simple sentences in English demonstrates that the same syntactic function can be realized through different semantic roles. For example, the grammatical subject may bear the role of Agent, Experiencer, Recipient, or Instrument in different sentences. At the same time, a particular semantic role can be realized in different syntactic positions or through different syntactic means. This feature makes it necessary to distinguish between syntactic functions and semantic roles. Valency theory not only makes it possible to determine the lexical-semantic potential of a predicate and the number of arguments it requires, but also provides an explanation of the semantic functions performed by these arguments within a

sentence. Depending on the meaning of the predicate, arguments may bear semantic roles such as Agent, Patient, Theme, Recipient, Experiencer, and others. In this respect, the Agent denotes the participant that performs an action or initiates a process, the Patient refers to the participant directly affected by the action, while the Theme denotes an entity involved in an event that does not necessarily undergo a change or receive an effect. Thus, the identification of semantic roles reveals not only the number of arguments required by a predicate but also the type of semantic relationship established between these arguments and the predicate. This relationship demonstrates that the same syntactic pattern can express different semantic relations and that a purely formal syntactic analysis is insufficient to fully explain the semantic structure of a sentence.

From this perspective, the main research problem is to determine, within the framework of valency theory, the interaction between the argument structure determined by the predicate and the semantic roles of those arguments in English simple sentences, and to provide a theoretically grounded explanation of the distinction between syntactic functions and semantic roles. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of semantic roles and argument structure within an integrated framework of valency theory, the systematization of the distinctions between syntactic functions and semantic roles, and the demonstration of the influence of the semantic potential of the predicate on the functional distribution of its arguments.

The Patient Semantic Role: The Patient semantic role denotes the participant that is directly affected by the action or process expressed by the predicate. From the perspective of valency theory, the Patient occupies an important position in the argument structure of transitive predicates, in particular. While

the Agent denotes the performer of an action, the Patient refers to the participant affected by that action, whose state may change as a result or which may undergo a certain effect. In active constructions in English, the Patient is typically realized as the grammatical object. The Patient role can also be clearly observed in the active–passive contrast. In an active sentence, the Patient functioning as the object generally moves to the grammatical subject position in the corresponding passive construction.

The Theme Semantic Role: The Theme semantic role denotes a participant associated with an event, action, or state but not necessarily directly affected by it or undergoing a change of state. The Theme can be realized in various contexts as an entity that moves, is transferred, is located, exists, or is associated with a particular state. Although Theme and Patient may display similar semantic characteristics in some contexts, there is an important distinction between them. The Patient generally denotes a participant whose state changes as a result of the predicate or which is directly affected by an action. The Theme, by contrast, refers to an element involved in an event for which such an effect or change is not necessarily required. A comparison of the Agent, Patient, and Theme roles demonstrates that the semantic function of an argument is determined not by its syntactic position, but primarily by the lexical-semantic properties of the predicate. This approach enables a more precise explanation of the structural and semantic organization of simple sentences in English.

Other Semantic Roles: Recipient, Experiencer, Instrument, Beneficiary, and Location: Although the Agent, Patient, and Theme are among the most frequently occurring semantic roles in simple English sentences, the semantic potential of predicates is not limited to these roles. Depending on the nature of an event,

different predicates may also require the participation of semantic roles such as Recipient, Experiencer, Instrument, Beneficiary, Location, and others. These roles provide a more comprehensive account of predicate–argument relations and contribute to a more precise determination of the semantic structure of a sentence.

Recipient: The Recipient denotes the participant that receives an entity or to whom something is directed as a result of an action. This role is most commonly associated with verbs expressing giving, sending, presenting, transferring, and similar actions.

Experiencer denotes a participant who undergoes an emotional, psychological, or cognitive process rather than performing a physical action. This role is most commonly associated with verbs expressing feelings, thoughts, perception, and knowledge.

Instrument denotes the means, tool, or instrument used to perform an action.

Location refers to the place or spatial setting where an event takes place or toward which an action is directed.

The findings of the study demonstrate that the semantic roles of arguments are formed depending on the lexical-semantic properties of the predicate. Semantic roles such as Agent, Patient, Theme, Recipient, Experiencer, Instrument, and others enable the realization of the semantic potential of the predicate and play an important role in the formation of the meaning structure of a sentence. The analysis also shows that although syntactic changes may alter the grammatical positions of arguments, they do not necessarily change their core semantic functions determined by the predicate. This finding confirms the strong explanatory power of valency theory in accounting for the interaction between syntax and semantics.

The Role of Valency Theory in the Syntactic Structure of the Simple Sentence in English

Sevinc Mustafazade^{1*} , Bagdagul Mammadova^{1*} ,
Konul Tagiyeva^{1*}

Açar sözlər: *valentlik nəzəriyyəsi, sadə cümlə, predikat, argument strukturu, sintaktik model, ingilis dili*

Keywords: *valency theory, simple sentence, predicate, argument structure, syntactic model, English language*

Valency theory is one of the important theoretical approaches that emerged at the intersection of syntax and semantics from the second half of the twentieth century onward. The concept of valency was first systematically introduced by Lucien Tesnière (Tesnière, 1959). Drawing on the concept of valency in chemistry, Tesnière applied it to linguistics and characterized the verb as the central element of the sentence. According to him, each verb requires a certain number of arguments, and the number of these arguments determines the valency of the verb. This approach laid the foundation for a predicate-centered view of the sentence, in contrast to the traditional subject–predicate model (Tesnière, 1959). In subsequent research, valency theory was developed in various directions. D. J. Allerton demonstrated that the syntactic behavior of a predicate is closely related to its lexical-semantic properties and substantiated the role of argument structure in the formation of syntactic patterns in English (Allerton, 1982).

¹Azerbaijan State Agrarian University

*Corresponding author. E-mail: sevincmustafazade876@gmail.com

V. Ágel and K. Fischer approached valency as a syntactic, semantic, and functional category and interpreted it within the framework of dependency grammar (Ágel & Fischer, 2010). T.Herbst, in turn, demonstrated that the concept of valency can be applied not only to verbs but also to other lexical units, considering it an important component of modern grammatical description (Herbst, 2004).

Nevertheless, the systematic study of the syntactic structure of the simple sentence in English based on valency theory, particularly in Azerbaijani linguistics, remains insufficiently explored. The limited scope of existing research makes a broader theoretical investigation of this area necessary and highlights its relevance both to theoretical linguistics and to the methodology of foreign language teaching.

The main aim of the study is to determine the role of the valency properties of the predicate in the syntactic organization of the simple sentence, the influence of argument structure on the formation of sentence patterns, and the applicability of valency theory to syntactic analysis. To this end, various simple sentence patterns in English were analyzed using descriptive, structural-semantic, and comparative methods, and the valency properties and argument structures of predicates were systematized.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the syntactic structure of the simple sentence in English based on valency theory and in the systematic substantiation of the role of the predicate's argument structure in the formation of sentence patterns. The findings not only contribute to the theoretical study of English syntax but also provide a methodological basis for a more effective explanation of syntactic patterns and the concept of valency in teaching English as a foreign language.

The study employs descriptive, structural-semantic, and comparative methods of analysis. Based on the existing scholarly literature, the main principles of valency theory were systematized, simple sentence patterns in English were compared from syntactic and semantic perspectives, and contemporary approaches to valency and argument structure were applied to the analysis of the examples.

According to valency theory, verbs in English can be classified into different groups based on the number of arguments they require. Some verbs take only one argument and form a monovalent pattern (The child smiled.), while others require two arguments and form a divalent pattern (The teacher explained the lesson.). More complex verbs require three arguments and form a trivalent structure (The manager offered the applicant a position.). Thus, the syntactic pattern derives from the semantic potential of the predicate and is determined by the number of arguments it requires.

Different syntactic patterns of the simple sentence also reflect the valency properties of the predicate. For example, patterns such as SP, SPO, SPOO, SPC, and SPOA represent the syntactic realization of different argument structures. The differences between these patterns lie not only in the number of sentence constituents but also in the types of semantic participants required by the predicate. Therefore, syntactic variation is not arbitrary but results from the lexical-semantic properties of the predicate. Valency theory is also important for explaining the relationship between syntactic functions and semantic roles. Syntactic functions such as subject and object provide the grammatical realization of semantic roles such as Agent, Patient, Theme, and Recipient. Therefore, the same syntactic pattern may express different semantic relations, while the same semantic relation may be realized through different syntactic

means. The predicate serves as the central element organizing these relations. Thus, valency theory makes it possible to explain the syntactic structure of the simple sentence in English in a more systematic way. This approach reveals not only the formal properties of sentence patterns but also their semantic foundations. As a result, the interaction between syntactic structure and lexical-semantic relations can be clearly identified, and the structure of the simple sentence can be explained on the basis of the argument potential of the predicate.

In English, these patterns are mainly classified as monovalent, divalent, and trivalent structures.

Monovalent pattern: This pattern is characterized by predicates that require only one argument. Such verbs generally require only one participant in an action or state, and the sentence follows the SP (Subject–Predicator) pattern. For example: The child smiled. In this sentence, the verb smiled requires only one argument—the child. Therefore, the sentence has a monovalent structure.

Divalent pattern: This pattern is formed by predicates that require two arguments. In such sentences, the first argument usually expresses the agent of the action, while the second expresses the object affected by the action. This is one of the most common syntactic patterns in English and is mainly represented by the SPO (Subject–Predicator–Object) structure. For example: The teacher explained the lesson. In this example, the verb explained requires two arguments: the teacher and the lesson. Therefore, the sentence belongs to the divalent pattern.

Trivalent pattern: The trivalent pattern is characterized by verbs that require three arguments. Such predicates typically establish a relationship among the agent of the action, the recipient, and the object involved. In English, this pattern is

mainly expressed through the SPOO (Subject–Predicator–Indirect Object–Direct Object) or SPOA structures. For example: The manager offered the applicant a position. In this sentence, the verb offered requires three arguments: the manager (Agent), the applicant (Recipient), and a position (Theme). Therefore, the sentence belongs to the trivalent pattern.

The findings of the study show that valency theory provides an effective theoretical framework for explaining the syntactic structure of simple sentences in English. This approach makes it possible to identify not only the formal properties of syntactic patterns but also their semantic foundations, while providing a systematic analysis of predicate–argument relations. In addition to contributing to the theoretical study of English syntax, the research may also be useful for explaining syntactic patterns on a more scientific basis in teaching English as a foreign language. Future research on valency theory in the context of complex sentences, corpus linguistics, and comparative syntactic analysis of different languages may contribute to obtaining new scientific findings in this field.

References

- Ágel, V., & Fischer, K. (Eds.). (2010). *Dependency and valency: An international handbook of contemporary research* (Vol. 1). Walter de Gruyter.
- Allerton, D. J. (1982). *Valency and the English verb*. Academic Press.
- Herbst, T., Heath, D., Roe, I. F., & Götz, D. (2004). *A valency dictionary of English: A corpus-based analysis of the complementation patterns of English verbs, nouns and adjectives*. Mouton de Gruyter.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Klincksieck.

Gi de Mopassanın pessimist dünyagörüşünün formalaşma səbəbləri

Gülnara Hacıyeva

Açar sözlər: *Gi de Mopassan, pessimizm, müharibə, xəstəlik, ölüm qorxusu, həyatın faniliyi*

Keywords: *Guy de Maupassant, pessimism, war, disease, fear of death, the transience of life*

Gi de Mopassan ədəbiyyat tarixində dövrünün ən pessimist yazıçılarından biri kimi tanınır. Bu da təsadüfi deyil. Ədibin istər bədii və publisistik əsərlərində, istərsə də doğmaları, yaxınları və dostları ilə yazışmalarında ifadə etdiyi fikirlər belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir. Yaradıcılığının ilk dövrlərində üstünlük təşkil edən eyhamlı yumor və nikbinlik tədricən dərin pessimizm, inamsızlıq və ümitsizliklə əvəz olunmuşdu. Onun yumor və ironiya ilə zəngin ifadələrinin arxasında insanların xoşbəxt ola biləcəyinə və dünyada nə vaxtsa haqq-ədalətin bərqərar olacağına dair şübhə və narahatlıqlardan qaynaqlanan dərin bir kədər gizlənirdi. Bir insanın, bir yazarın, özü də qısa bir zaman çərçivəsində böyük müvəfəqiyyətlərə imza atmış yazarın belə bədbin dünyagörüşünə yönəlməsi hansı səbəblərdən irəli gəlirdi? Bu suala cavab tapmaq üçün, ilk növbədə, onun keçdiyi həyat yoluna nəzər salmaq lazımdır.

Gənclik illərindən etibarən Mopassanın həyata baxışında formalaşan və yaradıcılığında da öz əksini tapan bədbin əhval-ruhiyyənin əsas səbəblərindən biri uşaqlıq illərində yaşadığı ağır ailə dramı idi. Hələ kiçik yaşlarında ikən ailəsində baş verən münaqişələr, ailəsinə biganə atası ilə sərt xarakterli anası arasında səngimək bilməyən ailədaxili qarşıdurmalar, atasının anasına qarşı qəddar rəftarı və valideynlərinin boşanması ona ağır mənəvi zərbə vurmuş, şüurunda dərin və silinməz izlər buraxmışdı.

Yazarın psixologiyasına dərin təsir göstərən ən mühüm hadisələrdən biri iyirmi yaşında ikən əvvəlindən sonunadək könüllü olaraq iştirak etdiyi 1870–1871-ci illər Fransa-Prussiya müharibəsi olmuşdur. Müharibənin dəhşətlərini öz gözləri ilə görmüş və ağrı-acısını, məşəqqətlərini şəxsən yaşamış Mopassan ömrünün sonunadək onun təsirindən xilas ola bilməmişdi. Fransanın məğlub olması ölkədə onsuz da ağır olan iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyətin daha da pisləşməsinə səbəb olmuşdu. Müharibənin acı nəticələri təkcə Mopassanın deyil, o dövrün ziyalılarının dünyagörüşünə və mənəvi vəziyyətinə ciddi təsir göstərmişdi, “...onlar bu məğlubiyyəti cəmiyyətin digər təbəqələri ilə müqayisədə daha kəskin şəkildə yaşadılar” (Melić, 2018). Həmin dövrdə geniş yayılmış bu mənəvi-psixoloji vəziyyət, ruh düşkünlüyü ədəbiyyatşünaslıqda dekadans anlayışı ilə xarakterizə olunur. Dövrün yaradıcı ziyalılarınin pessimist dünyagörüşünün formalaşmasında, Mopassanın öz təbircə desək, “yer üzünə gəlmiş insan xəyallarının ən böyük dağıdıcısı” (Maupassant, 1883) hesab etdiyi alman filosofu Artur Şopenhauerin fəlsəfəsi də mühüm rol oynamışdır.

Tədqiqatçı R. P. Kolinin qeyd etdiyi kimi, “Mopassanın Şopenhauerə olan hörmətinin dəblə çox az əlaqəsi var idi; o, pessimist filosofun diqqətli oxucusu idi və heç vaxt açıq şəkildə onun fikirlərinə qarşı çıxmamışdı” (Colin, 1979).

1881-ci ildə Əlcəzairə səfəri zamanı qələmə aldığı “Günəşin altında” (Sous le soleil) adlı yol qeydlərində Gi de Mopassan həyatın faniliyi, insan mövcudluğunun mənasızlığı və ölümün labüdlüyü haqqında düşüncələrini ifadə etmişdir. Yazıçının fikrincə, insan həyatı həm qısalığı, həm də yeknəsəkliyi ilə bəzən dözülməz olur: “Bu qədər qısa, bu qədər uzun olan həyat bəzən dözülməz hal alır. Həmişə eyni şəkildə, sonunda ölüm. Biz onu nə dayandıra, nə dəyişdirə, nə də başa düşə bilərik... Nə etsək də, öləcəyik! Nəyə inansaq da, nə düşünsək də, nəyə cəhd etsək də, öləcəyik” (Maupassant, s. 3). Bu fikirlər yazıçının dünyagörüşündə ölüm fenomeninin mərkəzi yer tutduğunu və onun insanın varlığına dair düşüncələrinin getdikcə daha pessimist xarakter aldığını göstərir.

Yaxınlarının və doğmalarının itkisi ədibin psixoloji vəziyyətinə ciddi təsir göstərmiş, dərin mənəvi sarsıntılar və depressiv əhval-ruhiyyə yaratmışdır. Xüsusilə, müəllimi və mənəvi himayədarı hesab etdiyi Qustav Floberin vəfatı yazıçı üçün ən ağır itkilərdən biri olmuşdur. Floberin bacısı qızı Karolina de Kommanvilə (Caroline de Commanville) ünvanladığı məktubda Mopassan bu hadisənin ruhunu sarsıtdığını, ona davamlı mənəvi iztirab verdiyini, yaşamağın mənasını itirdiyini və özünü dərin tənhalıq içində hiss etdiyini etiraf edirdi (Maupassant, 1973).

Mopassanın ölüm və ruhi xəstəlik qorxusunun dərinləşməsində şəxsi həyatında üzləşdiyi itkilərin az rolu olmamışdır. 1889-cu ildə otuz üç yaşlı kiçik qardaşı Ervenin ruhi xəstəlik nəticəsində vəfat etməsi yazıçını öz taleyi barədə ciddi narahatlığa salmışdı. Bundan əvvəl isə dayısı, şair Alfred de Puatven də gənc yaşlarında oxşar xəstəlikdən dünyasını dəyişmişdi. Bu hadisələr Mopassanda ruhi xəstəliklərin irsi xarakter daşması barədə qorxuları daha da gücləndirmiş, ömrünün son illərində onun psixoloji vəziyyətinə ağır zərbə vurmuşdu. Yazıçı artıq yaxalandığı xəstəliklərdən sağalacağına inanmır, həyatının

qaçılmaz sonluğu barədə düşüncələrdən xilas ola bilmirdi. Beləliklə, ölüm qorxusu onun həyatının və yaradıcılığının aparıcı psixoloji motivlərindən birinə çevrilmişdi. Zaman keçdikcə Mopassanın yaşadığı cəmiyyətə olan inamı da sarsılmışdı. Yazıçının əsərlərində cəmiyyətin müsbət istiqamətdə inkişaf edə biləcəyinə dair inam və nikbinlik əvəzinə məyusluq, ümitsizlik və mənəvi tənəzzül motivləri üstünlük təşkil edir. Kapitalın hakim olduğu cəmiyyətdə maddi mənfəətin mənəvi dəyərlərdən üstün tutulmasını və şəxsi maraqların ictimai mənfəətdən ön plana çıxmasını müşahidə edən yazıçı bu prosesi kəskin tənqid edirdi.

Beləliklə, Mopassanın pessimizmi sadəcə fərdi kədər hissənin ifadəsi deyildi. Bu, yaradıcı insanın dövrün və cəmiyyətin mürəkkəb ictimai-siyasi ziddiyyətləri qarşısında duyduğu acizliyin, ağır xəstəliklərdən doğan çarəsizliyin, həyatın fəniyindən və ölümün labüdlüyündən qaynaqlanan dərin narahatlığın təzahürü idi. Bu pessimizm, eyni zamanda, həyata realist mövqedən yanaşan yazıçının yer üzündə nə vaxtsa ədalətin bərqərar olacağına bəslədiyi ümidlərin itirməsinin ifadəsi idi.

Ədəbiyyat

- Colin, R.-P. (1979). *Schopenhauer en France. Un mythe naturaliste*. OpenEdition Books.
<https://books.openedition.org/pul/522>
- Maupassant, G. de. (n.d.). *Au soleil*.
<http://maupassant.free.fr/pdf/ausoleil.pdf>
- Maupassant, G. de. (1883, January 30). *Auprès d'un mort. Gil Blas*. <http://maupassant.free.fr/textes/mort.html>
- Maupassant, G. de. (1973). *Correspondance* (J. Suffel, Ed., Vol. 1, pp. 281–282). Le Cercle du bibliophile.

<http://maupassant.free.fr/correspondance/cadre.php?ord=c&num=180>

Melić, K. V. (2018). *Maupassant et la guerre de 1870*.
https://scidar.kg.ac.rs/bitstream/123456789/14792/1/KM_40-6.pdf

Müasir alman dilində substantivləşmiş feili sifətin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri

Samira Abdullayeva^{1*} , Ayşən Allahverdiyeva² ,
Ülviyyə Paşşanova¹

Açar sözlər: *cins, kəmiyyət, hal, transpozisiya, feili sifət, fleksiya*
Keywords: *gender, number, case, transposition, participle, inflection*

Müasir alman dilində nitq hissələri arasında keçid dilin leksik-qrammatik sisteminin çevikliyini göstərən əsas proseslərdəndir. Bu prosesin mühüm formalarından biri substantivləşmə, xüsusilə Partizip I və Partizip II-nin isim kimi işlənməsidir. Substantivləşmiş feili sifətlər ilkin təyin funksiyasından çıxaraq isim mövqeyində işlənir və bununla da isim, sifət və feil xüsusiyyətlərini birləşdirir. Substantivləşmə zamanı feili sifət isimə xas cins, kəmiyyət və hal kateqoriyalarını qəbul edir, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik münasibətlərində iştirak edir. Bununla yanaşı, onun sifət və feil mənşəli xüsusiyyətləri tamamilə aradan qalxmır. Xüsusilə hərəkət, proses və zamanla bağlı semantik çalarlar müəyyən nümunələrdə qorunur. Bu xüsusiyyət substantivləşmiş feili sifətləri adi isimlərdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir. Tədqiqatın məqsədi müasir alman dilində substantivləşmiş feili sifətlərin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini və onların isim, sifət və feil kateqoriyaları ilə əlaqəsini müəyyənləşdirməkdir.

¹Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Bakı, Azərbaycan

²Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

*Məsul müəllif. E-poçt: akifnovruzov44@gmail.com

Bu məqsədlə substantivləşmə mexanizmi, qrammatik xüsusiyyətlər və semantik funksiyalar nəzərdən keçirilir. Mövzunun aktuallığı bu vahidlərin alman dilində yeni anlayışların və xüsusilə şəxslərin adlandırılmasında fəal işlənməsi ilə bağlıdır. Məsələn, *der Studierende* “tələbə”, *die Verletzte* “yaralı qadın”, *der Angeklagte* “təqsirləndirilən şəxs” və *das Eingemachte* “konservləşdirilmiş məhsul” kimi nümunələr substantivləşmiş feili sifətlərin geniş nominativ imkanlarını göstərir. Tədqiqat materialını müasir alman dilində işlənən və lüğətlərdə qeydə alınmış substantivləşmiş Partizip I və Partizip II nümunələri təşkil edir. Araşdırmada təsviri və struktur-semantik yanaşmalardan istifadə olunur.

Dilçilikdə bir nitq hissəsinə aid vahidin digər nitq hissəsinin funksiyasını və qrammatik xüsusiyyətlərini qazanması transpozisiya adlanır. Substantivləşmə bu prosesin isim istiqamətində reallaşan formasıdır. Alman dilində xüsusilə sifət və feili sifətlərin isimləşməsi geniş yayılmışdır. Feili sifətin substantivləşməsi onun sintaktik statusunun dəyişməsi ilə başlayır. Məsələn, *der studierende Student* və *die verletzte Person* birləşmələrində *studierende* və *verletzte* təyin funksiyasındadır. İsim ixtisar edildikdə isə həmin vahidlər isim mövqeyinə keçir: *der Studierende*, *die Verletzte*. Buna görə də, feili sifət yalnız yeni sintaktik funksiya qazanmır, eyni zamanda ismə xas qrammatik xüsusiyyətləri də mənimsəyir. Transpozisiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri ilkin sözün semantik əsasının tam itirilməməsidir. Məsələn, *der Studierende* həm “təhsil alan” hərəkətini, həm də həmin hərəkəti yerinə yetirən şəxsi bildirir. *Der Verletzte* nümunəsində isə “yaralanmış” əlaməti konkret şəxsin adlandırılmasına çevrilir. Deməli, substantivləşmə zamanı əlamət və hərəkət mənası predmetlik və nominasiya funksiyası ilə birləşir. Substantivləşmiş feili sifət bu baxımdan sadəcə isim funksiyası qazanan feil forması deyil. O, müxtəlif nitq hissələrinin

xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən leksik-qrammatik vahiddir. İsmədən predmetlik və qrammatik kateqoriyaları, sifətdən təyin xarakterini, feil mənşəyindən isə hərəkət və proses semantikasını müəyyən dərəcədə qoruyur. Bu vahidlərin dil sistemindəki statusu da fərqli ola bilər. Bəziləri geniş və davamlı işlənərək leksikləşir və lüğətlərdə müstəqil söz kimi qeydə alınır: *der Studierende*, *der Angeklagte*, *die Verletzte*, *das Eingemachte*. Digərləri isə konkret kommunikativ ehtiyac əsasında yaranır və uzunmüddətli leksik sabitlik qazanmır. Bu baxımdan substantivləşmə həm leksikləşmiş dil hadisəsi, həm də yeni nominativ vahidlər yaradan məhsuldar mexanizm kimi çıxış edir. Partizip I və Partizip II-nin substantivləşməsi ilkin feili sifətin funksional imkanlarını genişləndirir və onu şəxslərin, obyektlərin və müxtəlif anlayışların adlandırılmasında istifadə olunan müstəqil nominativ vahidə çevirir. Substantivləşmiş feili sifətin əsas xüsusiyyəti müxtəlif nitq hissələrinə məxsus xüsusiyyətlərin bir vahiddə birləşməsidir. Buna görə onu yalnız isimləşmiş feil forması kimi izah etmək kifayət deyil. Substantivləşmiş feili sifətin strukturunda *isim*, *sifət* və *feil komponentləri* qarşılıqlı əlaqədədir və bu, onun sinkretik xarakterini müəyyənləşdirir.

İsim komponenti substantivləşmiş feili sifətə predmetlik və nominativlik qazandırır. Məsələn, *der Studierende*, *der Angeklagte*, *die Verletzte* artıq təyin deyil, konkret şəxsi bildirən müstəqil nominativ vahidlərdir. *Sifət komponenti* isə həmin adlandırmanın əsasını təşkil edən əlamət və keyfiyyət semantikasını saxlayır. Məsələn, *der Gelehrte* “bilikli, elmi şəxs”, *der Verletzte* isə “yaralanmış şəxs” mənasını ifadə edir. *Feil mənşəli komponent* isə hərəkət və proseslə bağlı semantik məlumatı qoruyur. *Der Studierende* nümunəsində *studieren* feilinin prosesual və agentiv xüsusiyyətləri, *der Verletzte* nümunəsində isə *verletzen* feilindən gələn nəticə və pasivlik çaları hiss olunur. Beləliklə, substantivləşmiş feili sifətdə

predmetlik, əlamət və hərəkət (proses) semantikaları birləşir. Bu xüsusiyyətləri şərti olaraq belə ümumiləşdirmək olar:

İsim: predmet - şəxs

Sifət: əlamət - keyfiyyət

Feil: hərəkət – proses - nəticə

Nəticədə substantivləşmiş feili sifətin əsas semantik modeli “əlamət əsasında adlandırma” kimi müəyyənləşdirilə bilər: hərəkət və ya proseslə bağlı əlamət konkret şəxs, obyekt və ya anlayışın adlandırılmasına əsas olur. Bu model xüsusilə insanları bildirən substantivləşmiş feili sifətlərdə aydın görünür. *der Arbeitssuchende* “iş axtaran şəxs”, *die Alleinerziehende* “təkbəşinə uşaq böyüdən şəxs”, *der Gefangene* “məhbus”, *die Ausgebildete* “təlim keçmiş şəxs” kimi nümunələrdə fəaliyyət, status və ya vəziyyət insanın adlandırılmasının əsasına çevrilir. Deməli, substantivləşmiş feili sifətin nominativ funksiyası müəyyən əlamətin şəxsə aid edilməsi ilə formalaşır.

Substantivləşmiş feili sifətin üçkomponentli quruluşu onun qrammatik və semantik davranışında da özünü göstərir. İsim komponenti substantiv funksiyası, sifət komponenti əlamət semantikasını, feil komponenti isə hərəkət və proseslə bağlı mənanı təmin edir. Bu xüsusiyyətlər ayrı-ayrılıqda deyil, qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərərək vahid leksik-qrammatik struktur yaradır. Substantivləşmiş feili sifəti üç nitq hissəsinin sadə birləşməsi kimi deyil, onların funksional və semantik xüsusiyyətlərinin sinkretik vahidi kimi qiymətləndirmək daha məqsədəuyğundur. Bu xüsusiyyət onun müasir alman dilində şəxslərin, obyektlərin və müxtəlif anlayışların adlandırılmasında məhsuldar vasitə kimi çıxış etməsini təmin edir.

Substantivləşmə nəticəsində feili sifət isimə xas qrammatik xüsusiyyətlər qazanır. Bu baxımdan cins (Genus), kəmiyyət

(Numerus), hal (Kasus) və müəyyənlik/qeyri-müəyyənlik (Bestimmtheit/Unbestimmtheit) əsas kateqoriyalar kimi çıxış edir. Lakin onların reallaşması substantivləşmiş feili sifətin hibrid quruluşu ilə bağlı müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir.

Cins kateqoriyası: Alman dilində SF-lər kişi və qadın şəxsləri ayrıca ifadə edə bilər: *der Studierende – die Studierende, der Verletzte – die Verletzte, der Angeklagte – die Angeklagte*. Burada artıql əsas fərqləndirici vasitə kimi çıxış edir, feili sifətin forması isə çox vaxt dəyişmədən qalır. Beləliklə, cins kateqoriyası SF-lərdə həm qrammatik, həm də referensial funksiya daşıyır və adlandırılan şəxsin cinsi ilə əlaqələnilir. Adi isimlərdən fərqli olaraq, substantivləşmiş feili sifətdə cins kateqoriyası çox vaxt leksik cinsdən deyil, referentin xüsusiyyətindən asılıdır. *Der Studierende* və *die Studierende* eyni nominativ vahidin kişi və qadın referentə uyğun formalarıdır. Bununla yanaşı, bəzi SF-lər yalnız müəyyən cinsdə işlənir: *der Gefallene, der Gelehrte, die Erstgebärende, die Frauenbeauftragte*. Orta cinsli formalar isə əsasən mücərrəd anlayış və maddi obyektləri bildirir: *das Gewünschte, das Eingemachte, das Gebratene*. Deməli, SF-də cins seçimi onun semantik məzmunu və nominativ funksiyası ilə sıx bağlıdır.

Kəmiyyət kateqoriyası: Substantivləşmiş feili sifətlər tək və cəm formada işlənə bilər: *der Gekündigte – die Gekündigten, der Abgesandte – die Abgesandten, eine Delegierte – zwei Delegierte*. Cəm formalar xüsusilə insan qruplarının və sayıla bilən obyektlərin adlandırılmasında işlənir. Mücərrəd məzmunlu *das Gewünschte, das Gedachte, das Resultierende* kimi vahidlər isə əsasən tək formada istifadə olunur. Beləliklə, kəmiyyət kateqoriyasının reallaşması da SF-in semantik xüsusiyyətindən asılıdır.

Hal kateqoriyası: Substantivləşmiş feili sifət isim kimi müxtəlif sintaktik mövqelərdə işlənir və hal üzrə dəyişir. Onun fleksiyası sifət mənşəli quruluşunu qoruyur: *der Bekannte – ein Bekannter – mit einem Bekannten – die Bekannten*. Beləliklə, SF bir tərəfdən isim kimi subyekt və obyekt funksiyalarını yerinə yetirir, digər tərəfdən isə sifət tipli hallanma modelini saxlayır. Bu ikili xüsusiyyət onun hibrid qrammatik təbiətini xüsusilə aydın göstərir.

Müəyyənlik / qeyri-müəyyənlik kateqoriyası:

Substantivləşmiş feili sifət isimləşdikdə artikl sisteminə daxil olur və müəyyən və qeyri-müəyyən referenti ifadə edə bilər: *der Bekannte – ein Bekannter, die Bekannte – eine Bekannte, die Bekannten*. Bu kateqoriya referentin məlum, konkret və ya qeyri-müəyyən olmasını göstərməklə yanaşı, onun kommunikativ təqdimatında da iştirak edir. Beləliklə, Substantivləşmiş feili sifət isimə xas qrammatik kateqoriyaları qəbul etsə də, onların reallaşması adi isimlərdən fərqlənir. Cins və müəyyənlik referentin xüsusiyyətindən, kəmiyyət semantik məzmunundan, hal isə sifət tipli fleksiyaadan asılıdır. Bu xüsusiyyətlər SF-in hibrid və sinkretik təbiətini göstərir. Nəticədə substantivləşmiş feili sifət müstəqil nominativ vahid kimi fəaliyyət göstərir, lakin onun qrammatik quruluşunda ilkin sifət və feil mənşəyinin izləri qorunur.

Substantivləşmiş feili sifət isim funksiyası qazandıqdan sonra da sifət mənşəli xüsusiyyətlərini tam itirmir. Bu xüsusiyyətlər əsasən əlamət və keyfiyyət semantikasında, həmçinin sifət tipli morfoloji quruluşda özünü göstərir. Buna görə substantivləşmiş feili sifətdə predmetlik və əlamət mənaları eyni vaxtda fəaliyyət göstərir. Semantik baxımdan substantivləşmiş feili sifətlər şərti olaraq birbaşa keyfiyyət bildirən və münasibət və ya proses nəticəsində yaranan əlaməti ifadə edən vahidlərə ayrıla bilər. *der/die Erwachsene* “yetkin şəxs”, *der/die Verrückte* “dəli

şəxs”, *der/die Liebende* “sevən şəxs” kimi nümunələrdə adlandırmanın əsasında şəxsin keyfiyyəti və ya vəziyyəti dayanır. *der/die Gefangene* “məhbus”, *der/die Entrechtete* “hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxs” kimi vahidlərdə isə əlamət müəyyən hadisə, proses və ya münasibətlə bağlıdır. Sifət mənşəyinin başqa bir göstəricisi komparasiya potensialıdır. Nəzəri baxımdan bəzi substantivləşmiş feili sifətlər müqayisə dərəcələri qəbul edə bilər. Lakin real dil istifadəsində bu imkan olduqca məhduddur. Xüsusilə leksikləşmiş substantivləşmiş feili sifətlərin əksəriyyəti komparativ və superlativ formada təbii işlənmir. Buna görə komparasiya Substantivləşmiş feili sifətin əsas deyil, məhdud və kontekstual sifət xüsusiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir. Substantivləşmiş feili sifətlərdə komparasiya imkanının məhdud olması onların konkret referenti adlandırması ilə bağlıdır. *Der Gelehrte* və *der Bekannte* kimi vahidlərdə “alimlik” və “tanınmışlıq” artıq şəxsin identifikasiyasının əsasına çevrilir. Buna görə həmin əlamətin dərəcələndirilməsi hər zaman kommunikativ baxımdan zəruri olmur. Komparasiya həm də leksik-semantik quruluşdan asılıdır. Tərkibində artıq intensivlik və ya dərəcə bildirən komponentlər olan *der/die Halbgebildete*, *der/die Alleinreisende*, *der/die Schwerverwundete*, *der/die Allwissende* kimi vahidlərdə əlavə komparasiya təbii deyil. Eyni məhdudiyyət leksikləşmiş və terminləşmiş Substantivləşmiş feili sifətlərdə də müşahidə olunur: *die Winkelhalbierende*, *die Seitenhalbierende*, *das Rotliegende*, *das Weißliegende*. Bu nümunələrdə ilkin feil semantikasi zəiflədiyindən sifətə xas komparasiya imkanları da məhdudlaşır. Bəzi hallarda isə əlamətin intensivliyi həm qrammatik, həm də leksik vasitələrlə ifadə edilə bilər: *der/die Schwerverwundete* – *der/die Schwerstverwundete* – *der/die Mehrfachverwundete*. Bu nümunələr substantivləşmiş feili sifətin sifət xüsusiyyətlərinin tam itirmədiyini, lakin onların istifadəsinin semantik və leksik

məhdudiyyətlərdən asılı olduğunu göstərir. Beləliklə, substantivləşmiş feili sifətin sifət xüsusiyyətləri əsasən əlamət semantikasının qorunması, sifət tipli fleksiyası və məhdud komparasiya potensialı ilə müəyyənləşir. Substantivləşmə nəticəsində əlamət mənası yox olmur, konkret referentin adlandırılmasının əsasına çevrilir. Bununla yanaşı, substantivləşmiş feili sifətin substantiv funksiyası gücləndikcə sifətə xas bəzi xüsusiyyətlər zəifləyir və ya yalnız potensial olaraq qalır.

Substantivləşmiş feili sifətin hibrid quruluşunda feil mənşəyi mühüm rol oynayır. Həm Partizip I, həm də Partizip II əsasında yaranan substantivləşmiş feili sifətlər ilkin feillə bağlı müəyyən *hərəkət, zaman və nəticə* semantikasını qoruyur. Lakin bu xüsusiyyətlər substantivləşmə nəticəsində əvvəlki formada deyil, əsasən semantik səviyyədə reallaşır.

Partizip I mənşəli substantivləşmiş feili sifətlər əsasən davam edən və aktiv hərəkətlə əlaqələnilir. *der/die Abwesende, der/die Arbeitssuchende, der/die Studierende, der/die Vorsitzende* kimi nümunələrdə adlandırılan şəxs hərəkətin icraçısıdır. Burada əsas semantik xüsusiyyət agentlikdir. Şəxsin fəaliyyəti və ya məşğuliyyəti onun adlandırılmasının əsasına çevrilir. Bu tip vahidlər xüsusilə peşə, sosial fəaliyyət və müvəqqəti status bildirərkən məhsuldardır: *der/die Arbeitssuchende* “iş axtaran şəxs”, *der/die Studierende* “tələbə”, *der/die Vorsitzende* “sədr”. Beləliklə, Partizip I mənşəli SF-lərdə fəaliyyət referentin əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir.

Partizip II mənşəli substantivləşmiş feili sifətlər isə əsasən baş vermiş hərəkətin nəticəsi ilə bağlıdır. *der/die Verwundete, der/die Besiegte, der/die Gekündigte, der/die Angeklagte, der/die Heimatvertriebene* kimi nümunələrdə referent hərəkətin icraçısı deyil, onun təsirinə məruz qalan tərəfdir. Buna görə

burada passivlik və nəticəlilik daha qabarıqdır. Partizip II mənşəli substantivləşmiş feili sifətlərdə hadisə keçmişdə baş versə də, onun nəticəsi nitq anında aktual qala bilər. Məsələn, *der Verwundete* yaralanma hadisəsi artıq başa çatmış, lakin nəticəsi davam edən şəxsi bildirir. Deməli, burada zaman mənası birbaşa hadisənin vaxtından çox, hadisənin referentin mövcud vəziyyətinə təsiri ilə bağlıdır.

Partizip I və Partizip II mənşəli substantivləşmiş feili sifətlər arasındakı əsas fərq belə ümumiləşdirilə bilər:

Partizip I: aktivlik, davam edən fəaliyyət, agentlik,

Partizip II: tamamlanmış hərəkət, passivlik, nəticə,

Bununla yanaşı, substantivləşmiş feili sifətlərdə feil mənşəli bütün qrammatik xüsusiyyətlər qorunmur. Şəxs və şəkil kimi formal feil kateqoriyaları substantivləşmə zamanı itir, zaman və növ isə əsasən məna səviyyəsində özünü göstərir. Buna görə substantivləşmiş feili sifətdə feil komponenti müstəqil qrammatik sistem kimi deyil, isim və sifət xüsusiyyətləri ilə birlikdə fəaliyyət göstərən semantik komponent kimi çıxış edir. Substantivləşmiş feili sifət predmetlik və əlamət mənalərini feil mənşəli hərəkət semantikasi ilə birləşdirən sinkretik leksik-qrammatik vahid kimi səciyyələnir.

The Effect of the *by Agent* Expression on the Expression of Valency in Active and Passive Constructions in English

Shahnaz Alakbarova^{1*} , Konul Aliyeva¹ ,
Ayshan Abbasalizade¹

Keywords: *Valency, argument structure, passive, by-agent, syntax*

Açar sözlər: *Valentlik, argument quruluşu, passiv, by-agent, sintaksis*

In modern linguistics, active and passive constructions are studied as one of the main forms of syntactic transformation. The widespread use of passive constructions in English, particularly in scientific and academic styles, makes the investigation of their syntactic and semantic features highly relevant. The theoretical foundations of the concept of valency were developed by L.Tesnière and subsequently expanded in various directions. Tesnière viewed the predicate as the structural center of the sentence and showed that a certain number of actants are organized around it. This approach makes it possible to explain the dependency between the predicate and its arguments as one of the fundamental principles of syntactic structure (Tesnière, 1959).

Azerbaijan State Agrarian University, Ganja, Azerbaijan

*Corresponding author. E-mail: shahnazmammadova1983@gmail.com

This theoretical framework is also important for the comparative analysis of active and passive constructions because, during passivization, the participants required by the predicate are retained, although their syntactic positions within the sentence may change. According to modern syntactic approaches, passivization is not merely a formal change but a reorganization of the syntactic realization of the predicate's arguments within the sentence. In this respect, valency theory makes it possible to determine the number, type, and syntactic realization of the arguments required by the predicate.

Although the *by-agent* expression has traditionally been regarded as a grammatical element of the passive construction, its relationship with the valency of the predicate has not been sufficiently examined separately and systematically. The aim of the study is to determine the changes in the syntactic functions of arguments during passivization and the role of the *by-agent* expression in the realization of valency. The theoretical basis of the study consists of the approaches of L. Tesnière, D.J. Allerton, V. Ágel, K. Fischer, P. R. Kroeger, R. M. W. Dixon, and other linguists to valency, syntactic structure, and passive constructions.

In active constructions, the arguments required by the predicate and their syntactic functions can be observed more explicitly. D. J. Allerton analyzed the English verb system from a valency perspective and showed that verbs require different numbers of participants and that this property is reflected in their syntactic structure. In his approach, the distinction between monovalent, divalent, and trivalent verbs is based on the number of arguments required by the predicate (Allerton, 1982).

In this respect, in the sentence *The researcher analyzed the data*, the verb *analyze* requires two arguments: *the researcher*

functions as the Agent, while *the data* functions as the Patient. Thus, in an active construction, the valency potential of the predicate can be directly observed in the syntactic and semantic realization of its arguments. In a passive construction, however, the Agent of the active sentence loses its syntactic subject position, while the Patient generally moves into the grammatical subject position. When necessary, the Agent is explicitly expressed through a *by-agent* construction: *The data were analyzed by the researcher*. Passivization changes not the valency of the predicate but the syntactic realization of its arguments. This feature makes it necessary to examine separately the effect of the *by-agent* expression on the realization of valency in passive constructions.

It is important to note that valency is not limited to the number of arguments. V. Ágel and K. Fischer particularly emphasize the relationship between valency potential and its realization at different levels within valency theory. According to their approach, although valency is related to the lexical properties of the predicate, its realization in a particular sentence may also be associated with syntactic and constructional factors (Ágel & Fischer, 2010).

This approach is particularly relevant to the analysis of active and passive constructions. During passivization, the valency potential of the predicate is preserved, while the syntactic form in which its arguments are realized changes. This distinction provides a theoretical basis for determining the status of the *by-agent* expression from a valency perspective. In the linguistic literature, passive constructions in which the Agent is expressed are referred to as long passives, while those in which the Agent is omitted are referred to as short passives. In long passives, the Agent is expressed through a *by-agent* construction, whereas in

short passives, it is presented as an element that can be inferred from the context or is considered communicatively insignificant.

During passivization, the subject bearing the Agent role in the active construction loses its syntactic subject position, while the Patient moves into the grammatical subject position. P.R.Kroeger considers passivization one of the processes that change syntactic relations and shows that these changes affect the functional status of arguments within sentence structure (Kroeger, 2004).

In English, this change is clearly illustrated by the example *The researcher analyzed the data* → *The data were analyzed by the researcher*. Here, *the data* moves from the object position in the active construction to the subject position in the passive construction, while the Agent is expressed through the *by-agent* construction. In active constructions, the arguments required by the predicate and their syntactic functions can be observed more explicitly. The number and type of arguments are determined by the lexical-semantic properties of the verb. Monovalent verbs require one argument, which usually carries the semantic role of Agent or Experiencer.

In passive constructions, the main issue is the change in the way arguments are expressed. In particular, the explicit expression or omission of the Agent through a *by-agent* construction makes it possible to determine how valency is realized in passive constructions. R. M. W. Dixon explains the passive construction not as a simple transformation of an active sentence but as an alternative syntactic realization of the relationship between a transitive verb and its object. According to his approach, the object of the active construction moves to the subject position in the passive, while the Agent corresponding to the active subject may be expressed by *by* and is therefore optional (Dixon, 1991).

This approach is important for clarifying the status of the *by-agent* expression in passive constructions. Since the explicit expression of the Agent in the sentence is not obligatory, the *by-agent* does not create a new argument of the predicate; rather, it provides an explicit syntactic realization of the Agent relation present in the active construction.

A comparison of active and passive constructions shows that passivization does not change the lexical valency of the predicate but merely reorganizes the syntactic realization of its arguments. In this respect, valency reflects not only the number of arguments but also the semantic and syntactic properties of the arguments required by the predicate.

The *by-agent* expression is optional in passive constructions. Its use or omission depends on communicative purpose, discourse context, and information structure. When the *by-agent* expression is used, the Agent argument is explicitly realized in the sentence; when it is omitted, the argument is not expressed at the syntactic level. In both cases, however, the lexical valency of the predicate remains unchanged. Thus, the *by-agent* construction is not merely a grammatical marker of the passive voice but also an important means of the syntactic realization of the predicate's argument structure. Its use makes the Agent–Patient relationship more explicit and clarifies the expression of the argument structure.

The study shows that the main difference between active and passive constructions lies not in the lexical-semantic properties of the predicate but in the syntactic realization of its arguments. Passivization does not change the number of arguments required by the predicate or its lexical valency; rather, it reorganizes their syntactic functions within the sentence. In this respect, valency theory provides an effective theoretical framework for

explaining the relationship between active and passive constructions.

The findings demonstrate that the use or omission of the *by-agent* expression does not affect the valency of the predicate. However, its presence ensures the explicit realization of the Agent argument in the sentence. Since the use of the *by-agent* expression depends on communicative purpose and context, the Agent has an optional status in passive constructions. Therefore, the *by-agent* does not create a new valency in the passive construction but functions as a means of syntactically expressing an existing argument. This finding demonstrates the importance of distinguishing lexical valency from syntactic realization and provides a theoretical basis for analyzing active and passive constructions within the framework of valency theory.

References

- Allerton, D. J. (1982). *Valency and the English Verb*. Academic Press.
- Ágel, V., & Fischer, K. (Eds.). (2010). *Dependency and Valency: An International Handbook of Contemporary Research*. Vol. 1. Walter de Gruyter.
- Dixon, R. M. W. (1991). *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles*. Clarendon Press.
- Kroeger, P. R. (2004). *Analyzing Syntax: A Lexical-Functional Approach*. Cambridge University Press.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Klincksieck.

Azərbaycan dilçiliyində neyrolinqvistikanın inkişafı və nitq pozuntularının linqvistik aspektləri

Sahilə Salmanova^{1*} , Günay Abdullayeva¹ ,
Türkan Hüseynova¹

Açar sözlər: *afaziya, nitq, dilçilik, koqnitiv dilçilik, neyrolinqvistika*

Keywords: *aphasia, speech, linguistics, cognitive linguistics, neurolinguistics*

Neyrolinqvistika müasir dilçilikdə yeni və nisbətən az tədqiq olunan bir sahədir. Neyrolinqvistikanın nəzəri əsasları XIX əsrdə formalaşmışdır. Müstəqil elmi istiqamət kimi inkişafı XX əsrdə baş vermişdir. Bu dövrdə beyin fəaliyyəti və nitq mexanizmlərinin sistemli şəkildə öyrənilməsi dil və beyin əlaqəsinə dair yeni yanaşmaların yaranmasına səbəb olmuşdur. Neyrolinqvistikanın əsas məqsədi dil və nitq fəaliyyətinin beyində hansı mexanizmlərlə reallaşdığını müəyyənləşdirməkdir. Bu sahənin inkişafı dilin müxtəlif səviyyələrinin beyin fəaliyyəti ilə əlaqəsini, nitq pozuntularının səbəblərini və onların linqvistik təzahürlərini daha dərinlən öyrənməyə imkan vermişdir. Bu istiqamət dilçiliklə yanaşı, psixologiya, neyropsixologiya, nevrologiya və tibblə sıx əlaqədə inkişaf edir. Beynin müəyyən strukturlarında baş verən dəyişikliklərin nitqə təsiri dil və beyin arasındakı mürəkkəb əlaqəni aydın şəkildə göstərir.

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

*Məsul müəllif. E-poçt: ulviye.eliyeva.90.90@mail.ru

Dil və təfəkkür əlaqəsi neyrolinqvistikanın əsas problemlərindəndir. Beynin müəyyən sahələrində baş verən zədələnmələr nitq fəaliyyətinə təsir göstərdiyindən, dil və nitq hadisələrinin linqvistik yanaşma ilə yanaşı, neyrofizioloji və psixoloji aspektlərdən də araşdırılması zəruridir.

Neyrolinqvistikanın əsas tədqiqat obyektlərindən biri afaziyaadır. Beyin zədələnmələri nəticəsində yaranan nitq pozuntuları həm tibbi, həm də linqvistik baxımdan öyrənilir. Afaziyanın müxtəlif formaları zamanı nitqin fonetik, leksik, qrammatik və semantik səviyyələrində dəyişikliklər müşahidə olunur. Bu baxımdan motor, sensor, dinamik və semantik afaziya kimi formaların tədqiqi neyrolinqvistikanın mühüm istiqamətlərindəndir. Neyrolinqvistika psixolinqvistika, koqnitiv dilçilik və semiotika ilə sıx əlaqədədir. Bunun əsas səbəbi dilin düşünmə, qavrama və məlumatın emalı prosesləri ilə bağlı olmasıdır. Bu baxımdan neyropsixoloji tədqiqatlar dil və nitq mexanizmlərinin daha dərinə izahına imkan verir.

Çobanzadənin tədqiqatında afaziya problemi də xüsusi yer tutur. O, “Hissi mərkəz” bölməsində insanın sözü bildiyi halda onu ifadə edə bilməməsini motor afaziya ilə əlaqələndirir və bu vəziyyəti sözün şüurda mövcudluğu ilə onun nitqdə reallaşdırılması arasındakı fərq əsasında izah edir. Bu yanaşma afaziyanın yalnız tibbi deyil, həm də linqvistik və nitq mexanizmi ilə bağlı problem kimi nəzərdən keçirildiyini göstərir.

Çobanzadənin istinad etdiyi P. Broka nitq və beyin əlaqəsinin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır. Onun tədqiqatları müəyyən beyin sahələri ilə nitq fəaliyyəti arasındakı əlaqənin elmi əsaslarla araşdırılmasına və sonradan Broka afaziyası anlayışının formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Bu baxımdan Çobanzadənin Brokanın elmi fikirlərinə müraciəti Azərbaycan

dilçiliyində nitq–beyin əlaqəsinə dair erkən elmi yanaşmalardan biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan dilçiliyində neyrolinqvistikanın inkişafı xüsusilə müstəqillik dövründə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu istiqamətdə mühüm tədqiqatlardan biri Gülmira Sadiyevanın “Afaziya: neyrolinqvistik tədqiqat” monoqrafiyasıdır. Əsər Azərbaycanda neyrolinqvistika problemlərinə həsr olunmuş ilk sistemli tədqiqatlardan biri olmaqla, afaziya zamanı nitqin sintakmatik və paradiqmatik əsaslarının, eləcə də nitq pozuntularının linqvistik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına həsr edilmişdir.

Sadiyevanın əsas nəticəsinə görə, afaziya dilin yalnız bir komponentini deyil, müxtəlif səviyyələrini müəyyən dərəcədə əhatə edən mürəkkəb nitq pozuntusudur. Bununla belə, afaziyanın konkret formasından asılı olaraq dilin müəyyən səviyyəsində daha ciddi pozuntu müşahidə olunur, digər səviyyələr isə nisbətən qorunur. Bu yanaşma Azərbaycan dili materialları əsasında *dil–beyin əlaqəsinin* öyrənilməsi və neyrolinqvistikanın inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. G. Sadiyeva afaziya zamanı nitq pozuntularını dilin fonetik, leksik və qrammatik səviyyələri üzrə araşdırır. Eyni zamanda, afaziya zamanı nitqin sintakmatik və paradiqmatik əsaslarında baş verən dəyişiklikləri də təhlil edir. Tədqiqatın mühüm xüsusiyyəti Azərbaycan dilli afaziyalı pasiyentlərin empirik müşahidələrinə əsaslanmasıdır.

Neyrolinqvistikanın elmi-nəzəri əsaslarının formalaşmasında İ.A. Boduen de Kurtene, L.V. Şerba, A.A. Potebnya, A.A.Şaxmatov, L.S. Vıqotski, A.R. Luriya, A.A. Leontyev, V.A. Boqoroditski və R.O. Yakobson kimi alimlərin tədqiqatları mühüm rol oynamışdır. Onların dil, nitq, təfəkkür və psixi fəaliyyət arasındakı əlaqələrə dair fikirləri neyrolinqvistikanın

müstəqil tədqiqat istiqaməti kimi formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Neyrolinqvistikanın inkişafında koqnitiv psixologiyanın formalaşması mühüm rol oynamışdır. Beynin məlumatı qəbul etməsi, emal etməsi və yadda saxlaması ilə bağlı tədqiqatlar dil və nitq mexanizmlərinin yeni aspektlərdən araşdırılmasına imkan vermişdir. A.R. Luriya “Dil və şüur” və “Neyrolinqvistikanın əsas problemləri” əsərlərində nitq fəaliyyəti ilə beyin strukturları arasındakı əlaqəni nəzəri baxımdan əsaslandırırmışdır.

Neyrolinqvistika və psixolinqvistika bir-biri ilə əlaqəli olsa da, onların yanaşmaları fərqlənir: psixolinqvistika dilin psixi proseslərlə əlaqəsini, neyrolinqvistika isə bu proseslərin beyindəki neyrofizioloji əsaslarını araşdırır. Buna görə neyrolinqvistika tibbi və nevroloji məlumatlardan istifadə etməklə struktur və koqnitiv dilçilik, psixolinqvistika və parolinqvistika ilə multidissiplinar əlaqədə inkişaf edir.

Neyrolinqvistikanın inkişafında R.O. Yakobsonun tədqiqatları mühüm yer tutur. Rus dilçiliyində isə T.V. Axutina bu istiqamətdə araşdırmalar aparmış və “Dinamik afaziyanın neyrolinqvistik təhlili” əsərində nitqin formalaşması və onun pozulması mexanizmlərini tədqiq etmişdir. Müasir dövrdə nitq pozuntularının öyrənilməsi və korreksiyası ilə məşğul olan loqopediya neyrolinqvistika ilə sıx əlaqədədir. Nitq pozuntularının səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi və korreksiyası zamanı nitqin beyində formalaşma və reallaşma mexanizmlərinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Neyrolinqvistikanın inkişafında P. Brokanın 1861-ci ildə apardığı tədqiqatlar mühüm mərhələ olmuşdur. O, nitqi anlama qabiliyyəti qorunduğu halda danışa bilməyən pasiyentlərin

beynində, xüsusilə sol yarımkürənin üçüncü qırışında, zədələnmə aşkar etmişdir. Bu müşahidə nitqin motor və artikulyasiya mexanizmlərinin beynin müəyyən sahələri ilə əlaqəsini göstərmişdir. Sonrakı tədqiqatlar həmin sahənin nitq fəaliyyəti ilə əlaqəsini təsdiqləmiş və onun Broka mərkəzi, bu tip nitq pozuntusunun isə Broka afaziyası adlandırılmasına səbəb olmuşdur.

A.R. Luriyanın təsnifatı və klinik müşahidələr əsasında Sadiyeva yeddi afaziya formasını nitqin struktur əsaslarının pozulmasına görə üç qrupa ayırır:

1. Sintaktik əsasların pozulması:

- efferent afaziya;
- dinamik afaziya.

2. Paradiqmatik əsasların pozulması:

- sensor afaziya;
- akustik-amnestik afaziya;
- semantik afaziya;
- amnestik afaziya.

3. Sintakmatik və paradiqmatik əsasların birlikdə pozulması:

- afferent afaziya.

Bu təsnifat afaziyanın dilin müxtəlif səviyyə və struktur əlaqələrinə təsir edən mürəkkəb neyrolinqvistik hadisə olduğunu göstərir. Bu təsnifat afaziyanın dil sisteminin müxtəlif səviyyələrinə və struktur əlaqələrinə fərqli şəkildə təsir etdiyini göstərir. Bu baxımdan G. Sadiyevanın tədqiqatı Azərbaycan dili materialları əsasında neyrolinqvistik yanaşmanın tətbiqi üçün mühüm elmi mənbədir.

Neyrolinqvistikanın Azərbaycan dilçiliyində nəzəri əsaslarının işlənməsində Əbülfəz Rəcəblinin “Nəzəri dilçilik” əsəri də əhəmiyyətlidir. Müəllif “Neyrolinqvistika” bölməsində nitq pozuntularının yalnız klinik təsviri ilə kifayətlənməyərək onların fizioloji, neyropsixoloji və linqvistik aspektlərdə araşdırılmasının vacibliyini vurğulayır. Azərbaycan dilçiliyində neyrolinqvistika üzrə müəyyən tədqiqatlar aparılsa da, sahənin elmi və metodoloji bazasının genişləndirilməsinə ehtiyac qalır. Xüsusilə Azərbaycan dili materialları əsasında nitqin beyində emalı, müxtəlif dil səviyyələrinin neyroloji əsasları, nitq pozuntuları və ikidillilik kimi məsələlərin eksperimental və multidissiplinar metodlarla araşdırılması perspektivli istiqamətlərdir.

Nəticə etibarilə, neyrolinqvistikanın inkişafı dilçilik, neyropsixologiya, afaziologiya, loqopediya və psixolinqvistika arasında əlaqələrin gücləndirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə aparılacaq tədqiqatlar həm dil və nitq mexanizmlərinin nəzəri izahına, həm də nitq pozuntularının diaqnostikası və korreksiyasına elmi töhfə verə bilər.

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Züleyxa Zeynalova

Azərbaycan coğrafi əfsanələrinin janr təkamülü və folklor sistemi 6

Səbinə Muxtarova

Azərbaycan dilçiliyinin rəqəmsal transformasiyası: süni intellektin rolu 13

Sinavər Qasımova

Qarabağ folklorunda milli kimlik və kollektiv yaddaş: müharibədən zəfərə uzanan mədəni narrativlər 18

Tamella Alizade, Vefa Mukhtarova, Solmaz Ismayilova

Semantic Roles and the Predicate Argument Model in the English Language..... 24

Sevinc Mustafazade, Bagdagul Mammadova,

Konul Tagiyeva

The Role of Valency Theory in the Syntactic Structure of the Simple Sentence in English 30

Gülnara Hacıyeva

Gi de Mopassanın pessimist dünyagörüşünün formalaşma səbəbləri..... 35

Samira Abdullayeva, Ayşən Allahverdiyeva,

Ülviyyə Paşsanova

Müasir alman dilində substantivləşmiş feili sifətin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri 40

Shahnaz Alakbarova, Konul Aliyeva,

Ayshan Abbasalizade

The Effect of the *by Agent* Expression on the Expression of Valency in Active and Passive Constructions in English 49

Sahilə Salmanova, Günay Abdullayeva,

Türkan Hüseynova

Azərbaycan dilçiliyində neyrolinqvistikanın inkişafı və nitq pozuntularının linqvistik aspektləri.....55

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: philology.isc@gmail.com

Editorial address

AZ1073, Baku city,
Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: philology.isc@gmail.com

İmzalandı: 27.08.2026
Onlayn çap: 04.09.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 4 ç.v.
Sifariş: 220

aem.az saytında çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 50 209 59 68
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

Signed: 27.08.2026
Online publication: 04.09.2026
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 4 p.s.
Order: 220

It has been published on aem.az
Address: Baku city, Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 50 209 59 68
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

